

Horváth Nóra

Az ismeretlen Jeremy Bentham

Az antipátia princípiumának jelentősége Bentham pederasztia-ról szóló írásaiban¹

Jeremy Benthamról minden – a filozófiatörténetet az átlagnál jobban ismerő – embernek feltehetően a következők jutnak először eszébe: a haszonelvűség, vagyis az utilitarizmus, a több polcot betöltő kötetek, a Panoptikon terve és esetleg a mendemondák a filozófus bebalzsamozott testéről, mely a londoni University College-ban pihen egy üvegekabinban. Ahogy Huw Richards egy cikkében megjegyezte, „172 doboz van tele Bentham írásaival, egy doboz pedig magával Benthammel” (RICHARDS 2005).

Szomorú tény, de az angol jogbölcselet egyik legjelesebb gondolkodójától, aki nem mellesleg a haszonelvűség elméletének egyik legfőbb kidolgozója, magyarul csak a *Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe*² (BENTHAM 1977) című művének részletei olvashatók. Márpedig a büntetőjogról, polgárjogról, alkotmányos jogról – s egyéb hasonló témákról – szóló munkái legalább akkora figyelmet érdemelnének, hiszen akkor is nyomot hagytak volna a jog és a filozófia történetében, ha Benthamet nem foglalkoztatta volna oly erősen „a lehető legnagyobb boldogságot a lehető legtöbb ember számára” elve.³ Ahogy Frederick Rosen írta: ha nem egy nemzet törvényhozójaként vált volna híressé, akkor a korai liberalizmus szimbólumaként tekintenénk ma rá.⁴ Talán éppen a fent említett elv miatt került bele egy szűk skatulyába, melyben minden a hasznosság princípiumáról szól. Óriási életműve elriasztja a nem angol kutatókat, s talán sokan nem is találják fantáziát a jogreformok végeláthatatlan sorozatában. De Bentham filozófiája nem csak erről szól. Van egy olyan arca, amely évszázadokon keresztül rejtve maradt, s mely csak a huszadik században mutatkozott meg. Az 1838 óta megjelenő Bowring-féle életmű-sorozatból kimaradtak azok a különleges írásai, melyek már nem csak egy precíz, XIX. századi jogreformert mutatnak, hanem egy nagyon is felvilágosult, szabad elmét, aki olyan témákkal kapcsolatban is el akarja mondani a véleményét, mint a nők jogai, a pederasztia, a rabszolgák helyzete, vagy az állatkínzás. Mindent összevetve tehát, alig tudunk róla valamit, pedig számos mozgalom – például Peter Singer állatfelszabadító-mozgalma – tűzte zászlajára különbö-

¹ E tanulmány egy hosszú, Jeremy Benthammel és a pederasztia-ról szóló írásaival foglalkozó tanulmány rövidített változata.

² Bentham művét a továbbiakban a rövidített *Bevezetés* címmel jelölöm.

³ Filozófiai szempontból Bentham a felvilágosodás gyermeke, hiszen olyan szerzők művein nőtt fel, mint Cesare Beccaria, Locke, Montesquieu, Priestley, Helvétius és D’Alambert. Ők a korszak „*philosophe*”-jai, akiknek gondolatai végigsöpörtek a kontinensen. E szerzők mindegyike szerepet játszott abban, hogy 1770-ben Bentham a büntetésről kezdett el írni, s különösen nagy hatást gyakorolt rá Beccaria *A bűnökről és a büntetésekről*, valamint Montesquieu *A törvények szelleméről* című könyve, melyekre sokszor közvetlenül is hivatkozott írásaiban. Az utilitarista elvre Beccaria és Helvétius vezette rá. Beccaria 1764-es kötetében már ott találjuk azt a tételt, mely megfogalmazza a szükséges jog alapját: „a legnagyobb jó a legtöbb ember közt szétszítva” (BECCARIA 1989, 19). Ez a gondolat szinte azonos formában tűnik fel később Benthamnál.

⁴ Lásd Rosen bevezetőjét (BENTHAM 1996).

ző kijelentéseit. Az a gondolat is Benthamtól származik például, hogy egy állatot azért nem szabad bántani, mert ugyanúgy fájdalmat érez, mint az ember. De példaként említhetjük a feminizmust is, mely szintén tőle vette át egyes jelmondatait. Hiszen nem sok olyan XVIII–XIX. századi angol filozófus akad rajta kívül, akinek az abortuszról első-sorban az jut eszébe, hogy óriási veszélyt jelent a nő számára.

Bentham műveit sokan idézik, de kevesen olvassák, pedig számtalan aspektusú vizsgálódást tesznek lehetővé. Kéziratban maradt írásai közül több is komolyan foglalkozik például – a jelen vizsgálódás tárgyát képező – pederasztia kérdésével.⁵ Két ízben hosszabban is kifejtette véleményét. Az első értekezés, eredeti címén az *Offences Against One's Self* (1785) 1978-ban – Louis Crompton kiadásában és bevezetőjével – jelent meg először, méghozzá két részletben a *Journal of Homosexuality* 1978-as számaiban; a második, *Offences Against Taste* (1814–1818) címen – Charles Kay Ogden munkája révén – látott napvilágot, jóval korábban, 1930–31-ben a *Psyche* című folyóiratban. Magyar szakirodalma nincs e témának, s a külföldi kutatók közül is csak kevesen tesznek említést ezekről a különös szövegekről. Egyetlen könyvről lehet elmondani, hogy írója behatóan foglalkozik Bentham e kevésbé ismert szövegeivel, ez pedig a *Bentham and the Oppressed*⁶ (BOLAREVI 1984), melynek szerzője az olasz Lea Campos Boralevi, aki minden olyan területet nagytű alá vett, ahol Bentham az elnyomottakról, az elnyomásról fejtette ki gondolatait, így a zsidóságról, a rabszolgaságról, a szexuális nonkonformistákról, a nőkről, a gyarmatokról és az állatokról. Leslie Stephen az 1900-ban megjelent Benthamról szóló könyvében, mely az angol utilitaristákról készített sorozat első darabja volt, hangyaszcorgalommal gyűjtötte össze Bentham írásainak listáját, melyet a könyv végén „Note on Bentham's Writings” cím alatt közölt. Hét és fél oldalon keresztül sorolja a megjelent köteteket és töredékes műveket, ám ezek között nem találjuk meg Bentham pederasztiaiáról szóló írásait, csupán egy ma már sokat sejtető mondatot, mely a publikálatlan kéziratokkal kapcsolatban annyit mond, Bentham elveinek megismeréséhez elegendők a publikált művek, s az iratok, melyek a University College pincéiben pihennek, semmilyen hatást nem gyakorolnának a világra (STEPHEN 1950, 326). Ahhoz, hogy ezt meg tudjuk ítélni, először is meg kell ismernünk e műveket.

Bentham többször is írt szexuális különbségekről, életének különböző periódusai-ban vissza-visszatért a témához, ahogy más olyan problémákkal is tette, melyek különösen hatottak rá. Legkorábbi írásai a befejezetlenül hagyott műveiben találhatók, például a *Non-Conformity*-ben, melyet 1770 és 1774 között írt, valamint az *Offences of Impurity*-ben, amely 1780-ból való. 1785-ben Bentham komolyan ennek a problémának szentelte magát,⁷ ekkor írta meg a *Penal Code Paederasty* című fejezetet és egy

⁵ Pederasztia alatt jelen esetben a férfi homoszexualitást értem, ugyanis Bentham is ebben az értelemben használja. A XVIII. század végén, XIX. század elején a homoszexualitás fogalma még ismeretlen volt, ezért használhatta Bentham a görög eredetű pederasztia szót, bár nem volt tekintettel eredeti jelentésére, mely csak egy fiatal fiú és egy idősebb férfi kapcsolatára vonatkozott.

⁶ Maurice Cranston e könyv előszavában leírja, hogy Bentham mindeztidáig az egyik legelhanyagoltabb tizen-nyolcadik századi filozófus volt, kinek műveit egy rosszul összeállított kiadásból ismerhettük, melyet egy fiatal protezsztálta szerkesztett. Bowring – aki lovag, tábornok, keresztény és egyben a viktoriánus himnusz szerzője volt, de nem utilitarista és nem is tudós – mindent kivett a publikálandó anyagból, amiről úgy vélte, hogy sérti a viktoriánus érzékenységet.

⁷ Ebben az évben született az *Offences against One's Self* (Az önmaga elleni vétek), mely Boralevinél hivatkozásként az *Essay on Paederasty* címet viseli, de Louis Crompton, aki 1978-ban megjelentette, az előbbi címmel látta el az írást. A cím azért is érdekes, mert a jóval később írt összefüggő értekezést – Ogden 1931-es közzététele óta – *Offences against Taste* (Az ízlés elleni vétek) címen tartják számon, s ez a francia fordítás címe is. Ezentúl én is e címek alapján különböztetem meg a két tanulmányt.

Bevezetést (*Introduction*) a – franciául írt – *Nonconformité*⁸ című munkájához. Érvelése 1814 és 1818 között nyerte el végleges formáját, 350 fólió megírása nyomán (BOLAREVI 1984, 37–38). Legtöbbet akkor foglalkozott a „szexuális szabálytalanságokkal”, amikor a *Penal Code*-on dolgozva megpróbálta beilleszteni azokat „a vétségek rendszeré”-be (*classifications of offences*).

Ezzel el is érkeztünk a téma egyik legfontosabb momentumához, azon kérdés tárgyalásához: miért, milyen szempontok alapján fordult Bentham a pederasztia vizsgálata felé? Nem az okait kutatta, nem a dolog pszichológiai oldala érdekelte, hanem arra akart választ kapni, milyen alapon büntetik ezt a „gyakorlatot”?⁹ Van-e értelme egyáltalán a büntetésnek? Bentham szövege nemcsak hogy a legkorábbi – angol nyelvű – tudományos írás a homoszexualitásról, hanem a huszadik századig az egyetlen, mely ezt a témát a jog reformjával kapcsolatban tárgyalja. Bentham rettegett attól, hogy meggyanúsítják az általa leírt „szexuális szabálytalanságok” iránti vonzalommal, különösen a homoszexualitással (lásd BORALEVI 1984, 38).

„Ha egy ember ebben a témában kutat, akkor ezt egy hurokkal a nyaka körül teszi. [...] Kegyetlenség és intolerancia a legutálatosabb, legrosszindulatúbb szenvedélyei az emberi természetnek, s az erény maszkja mögé vannak elrejtve. [...] Reszkettem-e százszor is annak érzékelésekor, hogy veszélynek tettem ki magamat (vélemények ütköztetésében, melyeket az emberek gondolatai birtokolnak e tárgyban) s elhatároztam-e gyakran, hogy elfordulok az úttól, mely szakadékokkal van teli.” (I. m. 70.)

Tudta, hogy még az is veszélyes lehet, ha látják rajta, hogy nem ítéli el a mindenki által elítélt cselekedeteket, s nehezen tudta eldönteni, mi a fontosabb: mindenkihez eljusson a liberális felfogás, vagy megvédje magát az emberek dühétől:

„Más dolgokban elvárható, hogy közömbösen ülj: de ebben a témában, ha hagyod, hogy láthatóvá váljon, hogy nem vagy felháborodva, rögtön elárulod magad. [...] Szégyellem bevallani, hogy gyakran azon hezitálok, az emberiség érdekének kedvéért ki kell-e tennem veszélynek a saját érdekemet, ahogy szabad vitának kellene kitenni az effajta természet tárgyát.” (I. m. 38.)

Soha nem hozta nyilvánosságra az értekezéseit, de szóban, baráti társaságban szívesen vitatkozott a barátaival, például Szodomáról és Gomorráról; erre vonatkozó leírásokat közeli barátjától, Aaron Burr-tól ismerünk. 1808-ban ő jegyezte le a következőket is: „Este Bentham-mel; beszélgetés a tetoválásról; arról hogyan lehet hasznossá válni; a gyermekgyilkosságról; a természet elleni bűnről, etc. etc.”. (Lásd i. m. 68.)

Bentham szexuális nonkonformizmusról szóló írásai eredetileg mind a *Penal Code* egy-egy fejezeteként születtek meg, de végül olyan hatalmas anyag gyűlt össze, hogy a filozófus egy független mű megírását vette tervbe. Az 1785-ben franciául lejegyzett bevezetésben¹⁰ azt írja: ezt a témát egyetlen modern filozófus sem tárgyalja, mert vagy

⁸ A szexuális nonkonformizmus egy gyűjtőfogalom Benthamnél, mely minden olyan szexuális gyakorlatot magában foglal, melyet a zsidó-keresztény kultúra elítél. A szexuális aktusokat két részre osztotta: vannak a szabályoknak engedelmeskedők (a. potenciálisan termékeny, b. potenciálisan nem termékeny) és az ugyanazon szabályoknak nem engedelmeskedők. A különböző vallások, etikák és törvények csak az első kategóriába tartozó aktusok első változatát helyeslik. (BORALEVI 1984, 39.)

⁹ Bentham legtöbbször a „practise” szóval helyettesíti a pederasztikus kapcsolatok leírását.

¹⁰ A szöveg eredeti címe: *Nonconformité – Penal Law - Introduction*.

nem találják méltónak, hogy filozófiai vitát folytassanak róla, vagy haszontalannak tartják tárgyalását, vagy visszafogja őket az erkölcsi romlást súlykoló előítélet. Bentham szerint ugyanakkor ez az embert leginkább érintő téma, és sokkal érdekesebb a halandók számára, mint a „könnyelmű viták” Isten létezéséről. Tehát, nagyon is méltó a filozófus figyelmére. Már ez a korai kézirat is kiemeli, hogy az ezzel kapcsolatos európai jogszabályok gyakran kegyetlenek és teljesen abszurdak, korrigálni kellene azokat, vagy eltörölni. Hozzáteszi: tudja, hogy az a filozófus, aki ilyen témákról ír, vagy esetleg a babonák ellen, a keresztény vallás,¹¹ vagy az istenség ellen, annak el kell rejtienie nevét, s műveit csak olyan országban adhatja ki, melyről azt feltételezi, hogy ott „szabad a gondolat” (BENTHAM 1984, 205).¹²

Bentham arra kereste a választ, mi az oka az effajta kapcsolatok büntetésének, miért üldözik és büntetik a lehető legkegyetlenebb módon, s igyekezett rámutatni, hogy szerinte milyen módon kellene a jognak viselkednie azokkal szemben, akiket „szabálytalan” szexuális vágy hajt. Bentham szerint minden kegyetlenség oka, az e hajlammal szemben meglévő irracionális antipátia. Négy fogalmat kell előtérbe helyezni, ha a pederasztíáról szóló írásokat akarjuk megvizsgálni. Ezek: az előítélet, az antipátia, a bosszú és a gyűlölet. Különösen fontosnak tartom az antipátia fogalmát Bentham életművében, hisz mivel tudjuk, hogy a pederasztíáról már 1785-ben is kész értekezései voltak, feltételezhetjük, hogy a *Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe*¹³ tételeinek megfogalmazásakor már határozott elképzelései voltak az antipátiát illetően. Valószínűleg ott motoszkáltak a fejében azok a gondolatok, melyeket a nagy műbe már nem mert beleírni, de alapvetően hatottak azokra a jegyzetekre, melyeket az antipátiához fűzött.

KAPCSOLÓDÁSI PONTOK A PEDERASZTIÁRÓL SZÓLÓ MŰVEK ÉS A BEVEZETÉS TÉTELEI KÖZÖTT: „AZ ÖNMAGA ELLENI VÉTSÉG” ÉS A HASZNOSSÁG ELVE

A Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe (An Introduction to the Principles of Morals and Legislation) Bentham legismertebb munkája. H. L. A. Hart bizonyára nem téved, mikor azt állítja, hogy az olvasók nagy része csupán a mű első négy fejezetét ismeri, mert mire a végére jutnának, elveszítik a türelmüket, már csak azért is, mert a 16. fejezet – mely a vétségek rendszerezését tartalmazza – a mű egyharmad részét teszi ki. Emiatt aztán nehéz elsőre felismerni Bentham írásainak eredetiségét (HART 1996, LXXX). A könyv igazi jelentőségét akkor tudjuk felmérni, ha átgondoljuk a korabeli törvénykezési szokásokat, de főként a hatályban lévő törvények többségének brutális tartalmát és megalapozatlanságát. Bentham az angol jog önjelelt megreformálójaként hihetetlen terhet vett a nyakába és számtalan akadállyal kellett megküzdenie. Műve mégis elkészült, melyből megismerhetjük rendszerezési technikáját, valamint gondolatrendszerének lényegi motívumát, a hasznosság princípiumát, a vétségek listája azonban nem teljes. Van valami, ami évtizedekig foglalkoztatta, erre vonatkozó gondolatait végül mégsem építette be egyetlen publikált írásába sem.

¹¹ A kéziratban maradt írások nagy része a vallással és az egyházzal foglalkozik. Mindkét témát illetően pesszimista, dühösen ír az egyház befolyásáról és a vallás emberekre gyakorolt hatásáról. Pederasztíáról szóló írásaiban az egyházat az antipátia megszüntetésének legkomolyabb gátlójaként jellemzi. Úgy véli, olyan elveket képvisel, melyek tizenkilenc évszázada tartják elnyomva az embereket.

¹² Lea Campos Boralevi már idézett tanulmányában, közzétette az eredeti, francia nyelvű kéziratot, melynek nyilvántartási száma: LXXIV, 74 (1785).

¹³ 1789-ben adták ki először.

Ha magunk elé vesszük az *Offences Against One's Self*-et, azonnal látjuk, hogy a rendszerezési kedv itt sem hagyta el Benthamet. Sőt, a fő műben talán nincs is olyan téma, mely oly részletes kifejtést kapott volna, mint a pederasztia e különálló írásban. Bentham az „önmaga elleni vétség” vizsgálatát egy olyan – kétségeit megfogalmazó – rövid bevezetővel indítja, mely rögtön rámutat, milyen elvet fog követni a továbbiakban:

„Az ön maga elleni vétség: pederasztia. A vétségek mely osztályába fogjuk utalni a nemi vágnak e szabálytalanságait, melyeket természetellenesnek neveznek? [...] Évek óta gyötöröm magam, hogy ha lehetséges, találjak egy megfelelő alapot ahhoz, hogy olyan szigorúsággal kezeljem őket, mint amellyel manapság kezelik őket az európai nemzetek: de a hasznosság elvén kívül, nem találtam egyet sem.” (BENTHAM 1978, 389.)

A kiindulópont tehát a következő: van egy vétség, melyet általában természetellenesnek neveznek, s amely a nemi vágy szabálytalanságaiból adódik. A szerző azonban a hasznosság elvén kívül nem talál egyéb alapot a vizsgálatához. Már innentől egyedivé válik az értekezés. Ebből a szempontból ugyanis korábban senki nem vette nagytő alá a pederasztit. A továbbiakhoz tudnunk kell, mit ért Bentham a hasznosság elvén, pontosabban, mi az, ami erről az 1785-ig elkészült írásából kiderül. A Bevezetés első fejezetének első pontja, mely egyben minden későbbi gondolat kiindulópontja, a következőket tartalmazza:

„A természet az emberi nemet két szuverén úr – a fájdalom és az élvezet – kormányzata alá helyezte. Egyedül az ő dolguk kijelölni mit kell tennünk, csakúgy, mint meghatározni, hogy mit fogunk tenni. Egyfelől a helyes és a helytelen mértéke, másfelől az okok és okozatok láncolata az ő trónjukhoz van erősítve.”¹⁴ (BENTHAM 1977, 680.)

Bentham egy másik helyen így ír:

„Örömnek tartok minden érzékelést, amit egy ember szívesebben érezne egy adott pillanatban, mint semmit és fájdalomnak hívok minden olyan érzékelést, aminél az ember inkább semmit nem érezne.” (Lásd DINWIDDY 1990, 22.)¹⁵

Az öröm és fájdalom kapcsolatának lényege a hasznosság princípiumának megfogalmazásakor bontakozik ki: „A hasznosság princípiumán azon princípium értendő, mely bármiféle cselekedetet ama tendenciának megfelelően helyesel vagy helytelenít, mellyel az ama fél boldogságát növelni vagy csökkenteni látszik, kinek érdeke szóban forog [...]”. A hasznosság maga pedig az a tulajdonság, ami „jótéteményt, előnyt, élvezetet, jót, vagy boldogságot [...] létrehozni hajlamos, illetve [...] hajlamos megakadályozni azt, hogy bármiféle kár, fájdalom, rossz, vagy boldogtalanság érje azon felet,

¹⁴ Az eredeti szövegben olvasható két kifejezés a *pain* és a *pleasure*. „Élvezet” helyett pontosabbnak tartanám az „öröm” szó használatát, hiszen ha megnézzük az angol értelmező kéziszótárban a „*pleasure*” szó magyarázatát, ezt olvashatjuk: „*state or feeling of being happy or satisfied*” (COWIE 1989, 949), vagyis a boldogság vagy elégedettség állapota vagy érzése.

¹⁵ Ebből talán érzékelhető, hogy a semminél egy fokkal szívesebben érzett valami közelebb áll a halvány öröm érzéséhez, mint az élvezethez.

akinek érdeke szóban forog [...]” (BENTHAM 1977, 682.) Mármost kinek az érdekéről van itt szó, kinek a boldogságát jelenti az elv megvalósulása?

„[...] ha ez a fél a közösség lenne általában, úgy a közösség boldogságát: ha egyes személy, úgy ezen egyén boldogságát.” (Uo.)

Bentham ezzel filozófiájának egyik legvitatottabb momentumát vezeti be. De jelen esetben elég csak annyit tudnunk, hogy mi a hasznosság princípiuma.

Bentham a szexuális érzés örömet több helyen is feltünteti a *Bevezetés* cikkelyeiben. Az V. és a X. fejezetben némi magyarázatot is fűz a kategóriákhoz: az ötödik fejezetben az egyszerű örömek (*simple pleasures*) között szerepel az érzéki örömek kategóriája (*pleasure of sense*), amelyen belül kilencet különít el, hetedikként a szexuális érzés örömet (*pleasure of sexual sense*). (BENTHAM 1977, 713; 1996, 42). A X. fejezetben pedig ez áll: „XVI. To the pleasures of the sexual sense corresponds the motive which, in a neutral sense, may be termed sexual desire. In a bad sense, it is spoken of under the name of lasciviousness, and a variety of other names of reprobation [...]” Ezek szerint a szexuális öröm érzése egy olyan motívumnak tulajdonítható, mely semleges értelemben annyit tesz: nemi vágy, rossz értelemben: bujaság vagy az erkölcstelenség egyik variánsa (BENTHAM 1996, 104). Erről nem tudunk meg többet itt. Az *Offences Against One's Self (Paederasty)* viszont nem foglalkozik általánosságban a szexualitással, illetve a szerelemmel, csak a szokványostól eltérő szexuális viselkedéssel, s leginkább a pederasztíával. Így nem tudhatjuk meg, mit gondolt a szerelem és szexualitás viszonyáról, vagy akár a szerelem lehetőségéről a pederasztikus kapcsolatokban.

Az *Offences Against One's Self* című írás 39 pontba szedve tárgyalja a pederasztíát, melyek egy-egy címmel – általában egy rövid kérdéssel – vannak egymástól elválasztva. A 39 pontot 11 jegyzetszerű megjegyzés zárja, melyek tartalmukat tekintve nem befolyásolják az értekezés logikáját. Bentham az első pontokban a pederasztia egyénre és közösségre gyakorolt hatásait, esetleges veszélyeit elemzi, majd felsorolja azokat a lehetséges okokat, melyek miatt az effajta gyakorlattal szembeni büntetés intézményrendszere kialakulhatott. Röviden ezen „ízlés” feltételezhető okára is kitér, majd miután minden potenciális veszélyforrást, büntetéshez kreált indokot átgondol és elvet, egyetlen dolgot állít a középpontba, mint amely véleménye szerint minden baj forrása, s mely alapot ad e téren a mindenkori törvényhozónak a büntetés kiszabására és végrehajtására: az antipátiát. Ennek az emberek gondolataiba való beférkőzéséért és általános terjesztéséért a vallást vádolja, s az antipátiát összességében a gyűlölet, bosszú és előítélet fogalmainak keretében mutatja be. Az értekezés célja tehát annak bizonyítása, hogy a jog elfogultan, minden reális érv vagy indok nélkül, egyedül az antipátiára alapozva büntet úgy, hogy az emberek érzései által még támogatást is nyer. Ugyanez a vélemény – bár kicsit eltérő felépítésben – jelenik meg az 1814–1818 között írt *Offences Against Taste*-ben. Itt is számba veszi a pederasztíával szemben leggyakrabban elhangzó szemrehányásokat, felsorolja a tiltás okait – ahol szintén helyet kap az antipátia –, s nem hagyja ki az előítélet és az elerőtlenedés tárgyalását sem. A két írásban foglalt gondolatok nagymértékben fedik egymást.

Bár Bentham a korábbi tanulmány kezdő soraiban még az „undorító” jelzőt használja, a továbbiakban egy olyan szabadelvű gondolatmenetet közöl a hasznosság elvének megfelelően, melyből legkevésbé az undora tűnik ki. Idézzük fel mi volt a hasznosság jellemzője! Boldogságot okoz, illetve megakadályozza, hogy boldogtalanság érje

azt, akinek az érdeke szóban forog. A pederasztia további tárgyalását immár ennek tükrében kell szemügyre vennünk.

A pederasztia okozta lehetséges károkról (a büntetés igazolására kitalált okokról) címmel lehetne talán a legpontosabban összefoglalni az 1785-ös mű pontjainak nagy részét. A teljesség igénye nélkül, nézzünk néhányat Bentham címei közül: a. Rangsorolt károkról, b. Feltételezhető ártalmakról, c. A béke elleni, közérdek elleni vétség vádjáról, d. A pederasztia elgyengítő hatásáról, e. Az emberi faj veszélyeztetéséről, f. A nők megkárosításáról, g. A természetellenesség vádjáról.¹⁶ Mindjárt a mű legelején a következő megjegyzéssel találkozhatunk:

„1. Valamilyen elsődleges kárt okoznak-e? Ami az elsődleges kárt illeti, egyértelmű, hogy senkinek sem okoz fájdalmat. Éppen ellenkezőleg, örömet okoz, elferdült ízlésével egy olyan örömet, mely e feltételezések szerint inkább előnyben részesített, mint az, mely általában a legnagyobbaknak tartott. Mindkét fél akarja. Ha valame-lyikük nem akarja, akkor az aktus már nem az, amit itt látunk: akkor az következményeinek természetét illetően egy teljesen más vétség: bántalmazás, az erőszak egy formája.” (BENTHAM 1978, 390.)

Senkinek nem okoz fájdalmat, sőt örömet okoz – írja Bentham, s egy pillanatig sem csodálkozhatunk azon, hogy a kézirat kézirat maradt. Kijelentésével mintegy kiáll e „gyakorlat” jogszerűsége mellett, jóllehet még egy nagyon fontos kitételezt fűz ide: csak abban az esetben beszélhetünk pederasztiairól – mint örömforrásról valakik számára –, ha a kapcsolatban részt vevő felek mindegyike akarja az aktust. Ha ugyanis ez nem teljesül, akkor az aktus erőszaknak minősül, és teljesen más elbírálás alá esik. Bentham idejében ez egyáltalán nem volt magától értetődő, más jellegű írásaiból is kiderül, hogy a motivációt, indítékot egyetlen büntetett esetében sem vették számításba. Most pedig nézzük a második pontot:

„2. Másodlagos kárként okoz-e riadalmat a közösségben? Semmilyen félelemből fakadó fájdalmat nem okoz. Mi van benne, ami bárkinek is félelmet okozna? Feltételezzük, hogy csak azok az alanyai, akik ezt választották, akik örömet találnak benne.” (Uo.)

Míg Bentham először az ügyben közvetlenül érintett fél érdekét vizsgálta, másodlagosan a közösség szempontjait veszi szemügyre. Megállapításaiból mindeddig az látszik, hogy a hasznosság elve szerint a pederasztia senkinek semmilyen kárt nem okoz. Itt idézhetjük a *Bevezetés* azon passzusát, ahol Bentham a „kell” és „nem szabad” kifejezésekről elmélkedik, mert az abban foglaltak megerősítik a mondottakat.

„Oly cselekedetről, amely a hasznosság princípiumával megegyező, mindig elmondhatjuk vagy azt, hogy olyan, mit meg kell tenni, vagy legalábbis azt, hogy nem olyan, amit nem szabad megtenni. Azt is mondhatjuk; helyes, hogy megtegyék; illetve legalábbis nem helytelen, hogy megtegyék [...]” (BENTHAM 1977, 683–684.)

¹⁶ Az eddig publikálatlan, hosszabb tanulmányomban a teljes szöveg fordításával elemeztem e témákat.

Ahhoz tehát, hogy a szóban forgó cselekedetet helyesnek vagy legalább „nem helytelen”-nek nyilváníthassa, nem kell mást tennie, mint bebizonyítani, hogy megfelel a hasznosság elvének. A fent idézett második pontot azonban egy harmadik is követi:

„3. Valamilyen veszély van-e benne? Mint fájdalom nélküli veszély, ha veszély egyáltalán, a példa követésére való hajlamosságban állhat. Mi konstituál példát ebben a hajlamban? Hogy arra késztet másokat, kezdjenek ugyanabba a gyakorlatba: de ez a gyakorlat, mely már megjelent, senkiben nem okozta a fájdalom semmilyen formáját.” (BENTHAM 1978, 390.)

Eszerint az egyetlen veszélyforrás a pederasziával kapcsolatban a rossz példa mutatósában lelhető fel, de mivel ez senkinek nem okoz fájdalmat, kijelenthetjük, hogy e cselekedet nem tiltható, illetve büntethető, tekintve, hogy a hasznosság elve a fájdalom és az öröm fogalmához van láncolva. Bentham az 1814 és 1818 között írt *Offences Against Taste*-ben már sokkal konkrétabban fogalmaz:

„A hasznosság elve szerint egy forrást lehet vizsgálni, a boldogság mértékét, melyet a tett kivált. A tett vagy döntő mértékben ártalmas, vagy nem az.” (BENTHAM 2004, 84.)

Majd hozzáfűzi: ha nem sikerül kimutatni a tett káros jellegét, akkor úgy kell tekinteni, hogy az pozitív módon jótékony hatású. Mire gondolhatott? Jótékony hatás alatt valószínűleg az okozott öröme céloz, mely az egyén számára mindenképpen „hasznos”. A legkülönlegesebb ezekben a benthami írásokban, hogy a hasznosság elvének alkalmazása következtében egy olyan témáról is fenntartások nélkül tud írni, amelyről a kortársai egy szót sem mertek volna ejteni. Az a felismerés, hogy ez az elv erkölcsi kérdésekben is mérvadó lehet, Bentham számára adott némi gondolati szabadságot, s talán remélte, hogy a körülmények egyszer ezen írások nyilvánosságra hozását is lehetővé teszik majd. Visszatérve az 1785-ös szöveghez, a három pont számbavétele után egy konklúzió következik, pontosan az, amit az olvasó maga is kikövetkeztethetett az olvasottakból:

„Eddig egyáltalán nem találtunk okot a büntetésre: még kevesebbet az olyan szigorú fokú büntetésre, mellyel általában büntetik.” (BENTHAM 1978, 390.)

Az eddigi gondolatmenet szerkezete tökéletesen megfelel a *Bevezetés* szerkesztési elveinek, ahol a vizsgálódás folyamata minden vétséggel kapcsolatban először az elsődleges, majd a másodlagos kár lehetséges előfordulásának elemzésével indul. Bentham szerint „az ártalmas tett elsődleges következményei megjelölhető egyéneket (közvetlenül vagy közvetve) érintenek; másodlagos következményei pedig az egész közösségben, vagy meg nem jelölhető egyének sokaságában riadalmat és veszélyt eredményeznek” (idézi HORVÁTH 2001, 327). Tehát előbb az egyén, majd a közösség – ez a fontossági sorrend minden esetben.

Bentham a *Bevezetés*ben arra is kitér, hogy mivel a büntetés rossz, csak ott engedhető meg, ahol nagyobb bajt hárít el, továbbá indokolatlan minden olyan esetben, ha alaptalan, azaz nincs olyan lehetséges rossz, feltételezett baj, amit megelőzhetne. Ugyanígy indokolatlan a büntetés, ha hatástalan, mert nem képes megelőzni a bajt, és akkor is, ha veszteséges, vagyis az általa okozott baj nagyobb a megelőzőtnél. Végül

a legutolsó kitétel szerint a büntetés elleni legfőbb érv a szükségtelenség, ez abban az esetben áll fenn, ha más módon is meg lehet előzni a bajt. (Lásd i. m. 329.) A pederasztiaival kapcsolatban feltehetően az első pont, vagyis az alaptalanság tétele érvényesül, hiszen Bentham szó szerint leírja, hogy semmilyen okot nem lát a büntetésre. A *Theory of Legislation* című művében általános szabályként fogalmazza meg a következő tételt: mivel saját érdekeinek legfőbb bírója az egyén, a lehető legnagyobb szabadságot kell neki engedni mindenütt, ahol csakis magának árthat. A törvény tekintélyével csak akkor lehet beavatkozni, ha meg kell őt akadályozni abban, hogy másoknak ártson. Horváth Barna nagyon pontosan rámutat, hogy Bentham nem csak abban az értelemben érvényesíti a jogot, hogy elítéli a jogsértést, hanem abban az értelemben is, hogy megvédi az egyént az alaptalan üldözéssel szemben (i. m. 330).

A többi tucat „pont” kidolgozása, a történelmi tények és a mitológiai történetek elemzése mind egy célt szolgál Bentham eszmefuttatásában, és pedig azt, hogy belássuk, a pederasztia büntetésének nincs semmi oka. Minthogy azonban a gyakorlat mást mutat, kérdés, mi okozza a gonosz törvényeket. Bentham szerint egész egyszerűen az antipátia. De mi ez az antipátia és mi okozza? Ennek kifejtése már száz szállal kötődik a *Bevezetés*ben foglaltakhoz, s egészen másképp olvassuk ezt, ha tisztában vagyunk azzal, milyen jelentőséggel bír e fogalom Bentham filozófiájában.

AZ ANTIPÁTIA MINT A HASZNOSSÁG-ELV ALKALMAZÁSÁNAK EGYIK AKADÁLYA, S MINT INDOK A PEDERASZTIA BÜNTETÉSÉRE

Ahogy Bentham tétele tanítja, „a hasznosság princípiuma helyes princípium ahhoz, hogy általa vezettessünk” (BENTHAM 1977, 688) és minden más princípium helytelen. A szerző a *Bevezetés* második fejezetének elején – miután részletesen kifejti, miben áll a hasznosság elve – két olyan princípiumot tár elénk, melyek megakadályozzák e fontos elv megvalósulását. Az egyik ilyen gátló tényező az *aszktizmus*, a másik a *szimpátia és antipátia* princípiuma, melyek közül az első állandóan, az utóbbi csak időnként áll szemben a hasznossággal. Bentham úgy véli, a szimpátia és antipátia elve az, mely a kormányzás ügyeiben a legnagyobb befolyással rendelkezik. Mint tudjuk, a hasznosság elvének lényege, hogy minél több boldogság és minél kevesebb fájdalom érje azt, akinek érdeke szóban forog, így az az elv, mely ezt nem veszi figyelembe, egyszerűen nem ismer el semmilyen külső, objektív értékmérőt.

„A szimpátia és antipátia princípiumán azt a princípiumot értem, mely bizonyos cselekedeteket nem annak okából helyesel vagy helytelenít, hogy a boldogság növelésére hajlamosak, sem annak okából, hogy azon fél boldogságának csökkentésére hajlamosak, kinek érdeke szóban forog, hanem csupán azért, mivel valaki hajlamosnak tartja magát arra, hogy helyeselje, vagy helytelenítse őket: ez feltételezi, hogy a helyeslés és helytelenítés elégséges ok önmagában, és elveti annak szükségességét, hogy valaminő külső alap után tekintsenek. Ennyit az erkölcs általános szakágát illetően: a politika különös ágazatában pedig jelenti azt, hogy a büntetés mértékét a helytelenítés foka szerint mérik ki (s ugyancsak eszerint határozzák meg annak alapját).” (I. m. 690–691.)

Bentham kritikája nagyon erős, de túl jól ismerte a joggyakorlatot ahhoz, hogy valótlant állított volna. Megtapasztalta, hogy a büntetések mértékének meghatározásában leg-

kevésbé az ésszerűség számít. Éppen ezért tűzte ki célul az egész jogrendszer megreformálását, s ezért nyilatkozott általában oly negatívan a törvényhozókról és a joggyakorlatról. Megfigyelte, ha az antipátia-princípium híve valamit elítél, akkor az elítélt tettet nem csak saját maga számára tartja elfogadhatatlannak, vagy undorítóknak, hanem azt akarja, hogy ítélete egyúttal egy általános értékkategória is legyen. Szemében a vitatott dolog helytelenné válik, mely büntetést érdemel – függetlenül attól, hogy milyen viszonyban van a hasznossággal. Milyen elv marad ezek után a kezében?

„[...] ha erősen gyűlölsz, büntess erősen; ha kevésbé gyűlölsz, büntess kevésbé; úgy büntess, ahogy gyűlölsz. Ha egyáltalán nem gyűlölsz, egyáltalán ne büntess.” (I. m. 691.)

Egyértelmű, hogy ez az elv, nem lehet alapja semmilyen objektív ítéletnek. Ennek ellenére Bentham számos olyan tételtől, eszméről tud, melyeket azért hoztak létre egyesek, hogy valódi szándékaikat és viszonyulásaikat elrejtse.

„Mindegyikük különböző fogások sokaságából áll, melyek révén el szándékoznak kerülni annak kötelezettségét, hogy bárminemű külső mértékhez folyamodjanak, [...] a kifejezések különbözőek, de a princípium ugyanaz.” (I. m. 692.)

Meglepő módon, az egyik legkülönlegesebb gondolatmenetet egy apró betűs jegyzetben találjuk, melynek címe „Különböző kifejezések, melyek oly sok koholt rendszer jellemző jeleiül szolgáltak”:

„Eléggé különös megfigyelni azon találmányok nagy változatosságát, miket az emberek kigondoltak, és a kifejezések azon változatosságát, mikkel előhozakodtak, hogy elrejtse a világ elől, és ha lehetséges, maguk elől, ezt a felette általános és ezért felette bocsánatos önelégültséget.” (Uo.)

Miről van itt szó? Bentham önelégültség alatt azt az emberi érzést érti, hogy az ember képesnek hiszi magát a helyesről és helytelenről való döntésre. Fel is sorolja azokat a dolgokat, amelyekre az emberek szívesen hivatkoznak döntéseik alkalmával. Ilyen például az *erkölcsi érzék*, amelyre minden következmény nélkül, egyszerűen és bármikor hivatkozhatunk, mondván „[...] ez a dolog helyes, és ez a dolog helytelen – miért? [...] mert erkölcsi érzékem ezt mondja nekem” (uo.). Még okosabb dolog a *józan észre* hivatkozni, „mely az egész emberiség tulajdona”, régi, mint a teremtés, s irigységet sem vált ki, hisz mindenki részesül belőle, olyan ember pedig nem nagyon van, aki bevalának, hogy neki kevesebb jutott, mint másoknak. Nagyon hasonló ehhez az *értelemre* való hivatkozás, s legalább olyan megfoghatatlan, mint az előbbiek: aki nem akarja elfogadni az értelem szavát, az vagy gyengeelméjű, vagy romlott. (I. m. 693.) Van, aki azt állítja, ismeri a *helyes szabályát*, mások azt hiszik, kompetensek a *dolgok helyenvalóságának* megállapításában. Bevett szokás a *természet törvényére* hivatkozni, de ott van még az *ész törvénye*, a *természetes igazság*, a *természetes méltányosság* és a *helyes rend*. Végül akad, aki az igazságra, s olyan is, aki saját *kiválasztottságára* hivatkozik. Bentham úgy véli: „Bármelyik éppoly jól megteszi.”

E tanulmány tárgyának szempontjából különösen fontos a következő pont, melynek címe „A természettel való összeférhetetlenség”. Bentham szerint csakis az antipátia

princípiuma miatt nyilvánítjuk ezt vagy azt a tettet természetellenessé, mert valójában semmit nem jelent, csak ráfogják arra, ami szokatlan vagy ritka (uo.).

„Az egyedüli, aminek a kifejezésére szolgál, azon személy beállítottsága, aki erről beszél: az a beállítottság, hogy még a gondolata is haragra gerjeszti. [...] A természetellenes éppoly jó szó, mint az erkölcsi érzék vagy a józan ész; és éppoly jó alap egy rendszer számára. Ez a tett természetellenes; azaz a természettel összeférhetetlen: mivel ellenemre van gyakorolni azt; és következésképp, nem gyakorlom. Ennélfogva összeférhetetlen azzal, aminek mindenki más természetének lennie kell.” (Uo.)

Elevenítsük fel most újra, milyen alapon tárgyalta Bentham a pederasztíát! Ebben a műben mindaz megtalálható, ami az 1785-ös írásban már szerepet játszott a szerkesztésben. Mikor a korábbi szöveg elején kijelentette, hogy semmilyen más elvet nem talált a pederasztia vizsgálatára, mint a hasznosság princípiumát, közvetve az összes olyan bevett hivatkozást elvetette, amelyet az ő korában előszeretettel alkalmaztak. Bentham vizsgálódása, értékítélete tehát objektív, egyértelműen külső mértékhez kötött, melyhez könnyen és nyugodt szívvel folyamodhat úgy, hogy az érdekeltet semmilyen kár ne érje, mert az ő érdeke, öröme és fájdalma a legfontosabb. De amíg ez az elv nem kerül be a gyakorlatba, az antipátia önmagában elég alapot szolgáltat a kegyetlen büntetésre.¹⁷ A pederasztíáról szóló értekezésében igen konkrétan fogalmaz:

„Ebben az esetben, ahogy sok más esetben is a büntető rendelkezésnek nincs más alapja, mint az antipátia. [...] Az egyik a fizikai antipátia. [...] Ez a cselekvés utálatos és undorító – de nem annak, aki csinálja, hisz ő éppen azért csinálja, mert örömet okoz neki –, hanem annak, aki gondolkodik róla. [...] Nézzük meg a világot, látni fogjuk, hogy a különbözőség az ízlésben és a véleményekben alap az ellenségeskedésre. Ez ugyanolyan gyakori, mint amennyire erőszakos, mint minden érdekek miatti szembenállás.” (BENTHAM 1978, 403.)

Ezt a nézetét, miszerint az antipátiát a vélemények sokfélesége táplálja, még az 1814-es szövegben is megtartotta. Az antipátia szoros kapcsolatban áll az előítéllettel, mely szintén megmagyarázhatatlan és értelmetlen, de alapvetően befolyásolja az emberi cselekvéseket. A *Bevezetés*ben Bentham azt írja, nem lehet olyan eseményt elképzelni, „amelyből e princípium büntetésre alapot ki ne csikarhatna. Bármely ízléskülönbség: bárminő véleménykülönbség [...] Mindenki ellenséggé válik a másik szemében, és, ha a törvény megengedi, bűnözővé.” (BENTHAM 1977, 697.)

„Képzeliünk el egy embert, aki teljes mértékben idegenkedik, irtózik ettől a gyakorlattól: természetes módon azt fogja kívánni, hogy büntessenek meg mindenkit, aki viszont átadja neki magát. Minden ürügy, még a legcsekélyebb is, mely garantálja, hogy utat enged ennek az intoleráns hajlamnak, mohón felkarolódik általa. Az ízlésünkkel való egyet nem értés, a véleményünkkel való ellenkezés sérti a szimpatikus érzéseinket és sérti a büszkeségünket.”

¹⁷ Ha a *Bevezetés* eredeti, angol nyelvű szövegét a kezünkbe vesszük, láthatjuk, hogy Bentham minden egyes „koholt rendszer” elemzésekor megemlíti, mely szerzőnek köszönhetjük elterjedését, illetve kifejlesztését. Az erkölcsi érzék kapcsán Lord Shaftesburyt, Hutchinsont és Hume-ot, a józan észnél Beattie-t, az értelemnél Price-ot, a dolgok helyénvalóságánál Clark-ot, végül az igazságnál William Woolastont említi.

Ez az 1785-ös szövegből való idézet ugyanazt mondja a pederasziával kapcsolatban, amit a *Bevezetés* általánosságban. Akinek ez a cselekedet nem szimpatikus, az helytelennek nyilvánítja és büntetésre méltónak fogja találni. Büntetni fog, mert gyűlöli. Egy jegyzetben még azt is hozzáfűzi: „Gyenge elméjű emberek számára minden, ami szokatlan és ugyanakkor fizikailag undorító, megfelelő a gyűlölet szenvedélyének gerjesztésére.” (BENTHAM 1978, 407.)

A *Theory of Legislation*ben a gyűlöletet a büntettek elsődleges forrásaként említi, a kapzsiság és a mértéktelenség mellett (lásd BORALEVI 1984, 60). Érdekesség, hogy a gyűlölet érzékeltetésére Bentham ugyanazt a példát hozta fel az *Offences Against One's Self* központi részében, mint a *Bevezetés*ben. I. Jakab, Anglia királya, aki inkább gyengeségéről, mint kegyetlenségéről volt ismert, eltérő vallási felfogásuk miatt erőszakos antipátiával gondolt bizonyos emberekre, és pedig az anabaptistákra. Amikor a körülmények kedvezően alakultak ahhoz, hogy egyre növekvő antipátiáját kielégítse, megtalálta ennek eszközét és máglyahalálra ítélte őket. Ugyanez a király szintén erős antipátiát érzett a dohány használatára, de mivel a körülmények nem tették lehetővé, hogy hasonló ürüggyel a dohányosokat is elégettesse, mint az anabaptistákat, megelégedett azzal, hogy írt ellenük egy „lángoló” könyvet. Végül I. Jakab király volt az is, aki a pederasziát azon vétkek közé sorolta, melyekre nincs bocsánat. (BENTHAM 1978, 403; 1996, 30.)

Lehet-e igazságos alap az antipátia? – kérdezi Bentham. Az antipátia szerinte soha nem lehet elégséges alap a büntetésre, még akkor sem, ha a megbüntetett emberek szenvedése örömet okoz azoknak, akik antipátiát éreznek velük szemben. Ha az antipátia elégséges ok lenne a büntetésre, akkor az emberek nem tudnák hol a határ, s jobb indokok híján egy uralkodó, vagy egy közösség, vagy akár minden egyes ember jogot formálhatna a számára ellenszenves személyek megbüntetésére. (BENTHAM 1978, 404.) A *Bevezetés*ben leírtak tökéletesen összecsengenek e gondolatokkal. Az antipátia akkor sem lehet egy cselekedet helyes alapja, ha helyessé tesz egy cselekedetet.¹⁸

Boralevi szerint az előítélet egyrészt felhőt képez, mely megvédi az embereket az igazság felismerésétől, eltérítve véleményüket és magatartásukat a hasznosság mezejéről. Másrészt mint az elnyomás eszköze az uralkodó kevesek érdekeit szolgálja, belecsepegtetve ezt az emberek tudatába, ebből előnyt kovácsolnak maguknak. Az első esetben – Bentham szerint – az előítélet úgy funkcionál, mint egy ellenző, korlát az emberek és az igazság között. A második eset azt mutatja, hogy az előítéletet – mint az elnyomás eszközét – a kormányzó osztályok szándékosan terjesztik el, s a felvilágosult okokkal való kiküszöbölése nem csak a gonosz érdekekről rántaná le a leplet, hanem maga után vonná az intézmények reformját is (BORALEVI 1984, 177).

A „gonosz érdek” Benthamnál fontos fogalom. A *Constitutional Code*-ban szinte fő témává válik. Nézete szerint a legnagyobb szám legnagyobb boldogsága hiába helyes célja minden kormánynak, ha „tényleges célja azoknak a legnagyobb boldogsága, akik azt gyakorolják. Az első elv megmondja, hogy minek kellene lennie, a második pedig, hogy mi van. Egy harmadik elv, az érdek-összekapcsolást-előíró elv végül megjelöli azt az eszközt, amellyel az, ami van, összhangba hozható azzal, aminek lennie kellene. Az egész alkotmányjogi kódex fő problémája tehát az, hogy a kormány-

¹⁸ „Például az antipátia ebben vagy abban az esetben egy olyan cselekedet oka, mit jó hatások kísérnek: ez azonban ebben az esetben sem teszi őt inkább a cselekedet alapjává, mint bármely más esetben. [...] Az antipátia sohasem lehet a cselekedet helyes alapja. Nem lehet inkább a megtorlás vágya sem [...]” (BENTHAM 1977, 699–700.)

zatból hogyan lehet” az ún. *sinister interestet*, vagyis a gonosz érdeket kiküszöbölni (lásd HORVÁTH 2001, 257). Ahol a gonosz érdekek alakulása a politikai rendszer radikális reformjával megelőzhető lenne, ott eltűnne a szerencsétlen megtévesztés és az előítélet társadalmi funkciója is megszűnne, így végül az elnyomottak emancipálódnának. Boralevi – Bentham elnyomásról szóló írásait átgondolva – kijelenti: a gyűlölet, az antipátia, az erőszak elterjesztése és a kegyetlenség – az emberek megalázásával, a társaik iránti érzékenység csökkentésével és az elnyomottak iránti bosszúvágy inspirálásával – az egész közösség számára egy lehetséges veszélyt kreált. Az állatokkal szembeni kegyetlenség szokása könnyen áttevődött az emberek iránti kegyetlenségbe, márpedig az a szokás, hogy megöljük azokat, akik iránt antipátiát érzünk, veszélyes elv, amit – a polgári béke vagy a biztonság érdekében – soha nem kellett volna bátorítani (BORALEVI 1984, 178). Bentham nem tartotta lehetségesnek, hogy a „greatest number” önkényuralmat gyakoroljon, ha helyesen irányítják. Olyan világot képzelt el, ahol a különféle intézmények és az antipátia megszüntetése révén minden zsarnokság kiküszöbölhető. Válasza az elnyomásra: a tolerancia. (Vö. i. m. 182.)

ÖSSZEGZÉS – „A FILOZÓFIA NAGY ÚJÍTÓJA”

Bentham angol nyelvű írásaival nem könnyű megbirkózni, de az elolvasásuk fölött érezhető heurisztikus öröm miatt megéri. Ennek hallatán valószínűleg örülne, hogy huszonegyedik századi olvasója az elérhető öröm mértéke szerint ítéli meg a feladatot. Komolyra fordítva a szót, fontosnak tartom az olyan filozófiai szövegek felkutatását és megismertetését, melyek képesek megváltoztatni egy filozófusról kialakított képet. Erre pedig Bentham igencsak rászorul. Úgy vélem, a jogreformot előkészítő, hihetetlenül aprólékos, szabályrendszerű művei olyan falat húztak gondolatvilága elé, mely szinte áttörhetetlennek bizonyult. Az évtizedekig – helyesebben több mint egy évszázadig – tartó, körülötte zajló ködösítés sem tett jót neki, mert talán éppen a legliberálisabb gondolatai hívhatták volna fel rá a figyelmet. Magyar nyelvű feldolgozása különösen elhanyagolt, a művei felé való nyitás – mint a filozófusok többsége esetében – tőlünk nyugatabbra kezdődött el. A University College elkezdte újra kiadni Bentham műveit, a tudósok egy csoportja pedig egy teljesen új képet kezdett festeni Benthamról, határozottan eltérőt attól, amelyet a Bowring-féle kiadás nyomán ismertünk. Az új imázs kialakításához azon kéziratok napvilágra hozására is szükség volt, amelyek évszázadokig álltak lezárt papírdobozokban a University College pincéiben. Mindennek köszönhetően tehát megváltozni látszik az a kép, amit Bowring festett róla, de az is, ami John Stuart Mill memoárjain alapult, aki Benthamet csak nagyon idős emberként ismerte meg, s féltve őrzött írásairól valószínűleg semmit sem tudott.¹⁹

Végeredményben Bentham a bíraskodás önkényességének megszüntetését tűzte ki célul. Egy utilitarista módon szervezett társadalom irányítására a racionális törvényhozást tartotta a legalkalmasabbnak. Egyetemes jelentősége a jog történetében vitathatatlan, elég csak a jogtörténész Sir Henry Maine szavait idézni: „Nem hiszem, hogy Bentham óta létezett egyetlen jogi reform is, mely nem az ő munkásságára lett volna visszavezethető.” (Vö. GÖNCZI–HORVÁTH–STIPTA–ZLINSZKY 1999) John Stuart Mill 1838-ban azt írta róla: „ebben a korban és országban az elfogadott dolgok legnagyobb megkérdőjelezője”, nagy kritikus (MILL 1838/1859, 2). Mint később hozzáteszi, Bentham

¹⁹ Az új kutatásokról lásd BORALEVI 1984, VII–VIII.

nem nagy filozófus, hanem a filozófia nagy újtója volt (uo.). Jogfilozófiai munkássága az utilitarizmus „felépítésében” gyökerezett. Alapvetően a hasznosság elve határozta meg minden művét, különösen azok szerkesztési elvét.

Jelen tanulmányban tárgyalt, pederasztjáról szóló írásai tökéletesen beleilleszkednek a nagy rendszerbe, ezt a *Bevezetés* bizonyos passzusainak és az egyéb művek részleteinek vizsgálata alapján határozottan megállapíthatjuk. Minden mindennel összefügg, és e harmóniára csak azért nem derült fény korábban, mert a művei jórészt rejtve maradtak.

Az *Offences Against One's Self* itt nem részletezett passzusai arra engednek következtetni, hogy tökéletesen ismerte az ókori klasszikusokat csakúgy, mint kortársai, a híres felvilágosodás korabeli francia filozófusok munkáit. Olykor velük vitázva, vagy éppen véleményüket elfogadva állította össze azt a rendszert, melynek legfontosabb célja a tolerancia megteremtése, és ezen belül a pederasztia kegyetlen büntetésének eltörlése lett volna. Filozófiájának központi gondolatát, a hasznosság elvét követve következetesen sorra vette azokat az indokokat, melyeket a pederasztia büntetésének igazolása mellett saját korában általában hallani, olvasni lehetett. Minden felmerülő kérdésről bebizonyította annak képtelenségét és alaptalanságát, majd megállapította, hogy az egyetlen indok a büntetésre – mellyel igen nehéz szembeszállni – az irracionális antipátia. Az antipátia, mely a hasznosság-elv alkalmazásának egyik legfőbb akadálya, s mely olyan erősen meggyökeresedett a társadalomban, hogy csak nagy volumenű átalakításokkal lehetne eltörölni. Új törvényekre lenne szükség és felvilágosításra, egy merőben új szemlélet kialakítására, ám ezt Bentham nem fejtette ki bővebben. Programja: az antipátia megszüntetése. Arra azonban már nagyon kevés időt szánt, hogy megmutassa azt a módot, melynek segítségével ez az érzés kiirtható az emberek szívéből.

IRODALOM

- BECCARIA, Cesare 1989. *A bűnökről és a büntetésekről*. Ford.: Madarász Imre. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- BENTHAM, Jeremy 1930–1931. *Offences Against Taste*. *Psyche* XI/3.
- BENTHAM, Jeremy 1977. Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In *Brit moralisták a XVIII. században*. Ford.: Fehér Ferenc. Budapest: Gondolat, 680–774.
- BENTHAM, Jeremy 1978. *Offences Against One's Self*. *Journal of Homosexuality* III/4, IV/1, 389–405.
- BENTHAM, Jeremy 1984. *Nonconformité (Penal Law)*. Introduction: Conjectures, pourquoi ce sujet n'a pas été traité jusqu'à présent profondément d'aucun philosophe. In Lea Campos Boralevi: *Bentham and the Oppressed*. New York – Berlin: European University Institute, Walter de Gruyter.
- BENTHAM, Jeremy 1996. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press.
- BENTHAM, Jeremy 2004. *Défense de la liberté sexuelle – Écrits sur l'homosexualité*. Mille et une nuits, département de la Librairie Arthème Fayard.
- BLASUIS, Marc – PHELAN, Shane 1997. *We are everywhere, A Historical Sourcebook of Gay and Lesbian Politics*. New York – London: Routledge.
- BORALEVI, Lea Campos 1984. *Bentham and the Oppressed*. New York – Berlin: European University Institute, Walter de Gruyter.
- BULLOUGH, Vern L. 1976. *Sexual Variance in Society and History*. New York: John Wiley and Sons.
- COWIE, A. P. (ed) 1989. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- CROMPTON, Louis 2003. *Homosexuality and Civilisation*. Cambridge: Belknap Press.
- DINWIDDY, John 1989. *Bentham*. Oxford: Oxford University Press.

- GÖNCZI Katalin – HORVÁTH Pál – STIPTA István – ZLINSZKY János (szerk.) 1999. *Egyetemes jogtörténet I–II.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- HART, H. L. A. 1996. Bentham's principle of utility and theory of penal law. In Jeremy Bentham: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press.
- HART, H. L. A. 1999. *Jog, szabadság, erkölcs.* Ford.: Krokóvay Zsolt. Budapest: Osiris.
- HOOGENSEN Gunhild 2001. *Bentham's International Manuscripts Versus the Published „Works”.* <http://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/journal/hoogensn.htm>
- HORVÁTH Barna 2001. *Angol jogelmélet.* Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft.
- MANNING, D. J. 1968. *The Mind of Jeremy Bentham.* London: Longmans, Green and Co.
- MILL, John Stuart 1838/1859. Bentham. (Részletek) In *Dissertations and Discussion*. Vol. I. London and Westminster Review. <http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/bentham/bentham>
- MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat 2000. *A törvények szelleméről.* Ford.: Hahner Péter. Budapest: Osiris.
- RICHARDS, Huw 2005. *The 'uneventful life' that embraced philosophy and science as well as penal reform and fridges.* <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?storyCode=198334§ioncode=26>
- ROSEN, Frederick 1983. *Jeremy Bentham and Representative Democracy – A Study of the Constitutional Code.* Oxford: Clarendon Press.
- STEPHEN, Leslie 1950. *The English Utilitarians.* Vol. I. London: The London School of Economics and Political Science.

Csorba Simon László: Egy álom fény-képe (I.)
kollázs, 65x50 cm, 1978